

مسئولیت دولت در جبران خسارات ناشی از بازداشت غیرقانونی یا بازداشت منتهی به براءت

با تأکید بر مواد ۱۴ و ۲۵۵ تا ۲۶۱ قانون آیین دادرسی کیفری و آیین نامه ۱۳۹۵

نویسنده: محمدرضا صادقی نیا رودسری – وکیل دادگستری

## چکیده

قانون گذار در مواد ۱۴ و ۲۵۵ به بعد قانون آیین دادرسی کیفری، سازوکاری ویژه برای جبران خسارت ایام بازداشت بی نتیجه (منتهی به براءت یا منع تعقیب) پیش بینی کرده و دولت را مسئول مستقیم پرداخت دانسته است. این جبران، مبتنی بر اصل براءت و حمایت های قانون اساسی است و بدون نیاز به اثبات تقصیر شخصی قاضی یا مأمور، از مسیر کمیسیون های تخصصی در دو سطح استانی و ملی و با پشتوانه صندوق وزارت دادگستری اجرا می شود. مقاله حاضر، ضمن تبیین قلمرو و استثنای (ماده ۲۵۶)، شیوه مطالبه، دامنه خسارات (ماده ۱۴) و حق رجوع دولت به مقصران را بررسی می کند.

### ۱) مبانی و هدف قانون گذار

مبنای این رژیم جبرانی، جمع میان کرامت انسانی متهم و کارآمدی دادرسی است: اگر بازداشت به نتیجه محکومیت نینجامید، اصل بر این است که خسارات ایام سلب آزادی جبران شود (اصل ۳۷ قانون اساسی). ماده ۲۵۵ به صراحت «حق مطالبه خسارت از دولت» را برای کسی که بازداشت شده و سپس براءت/منع تعقیب گرفته، به رسمیت می شناسد. در کنار آن، اصل ۱۷۱ قانون اساسی امکان رجوع به مقصر مستقیم (قاضی مقصر یا سایر اشخاص مسئول) را پس از جبران فراهم می کند.

### ۲) قلمرو و تمایزها

الف) بازداشت منتهی به براءت یا منع تعقیب: ذی نفع، با ارائه رأی قطعی مرجع قضایی، می تواند از دولت مطالبه خسارت کند. ب) بازداشت غیرقانونی: افزون بر امکان استفاده از مسیر ماده ۲۵۵ (در فرض براءت/منع تعقیب)، مسئولیت های انتظامی/کیفری مرتکبان بازداشت غیرقانونی و حق رجوع دولت به آنان نیز برقرار است.

### ۳) شرایط استحقاق و استثنایها

شرط اصلی، صدور «حکم براءت» یا «قرار منع تعقیب» و انتساب ایام بازداشت به همان پرونده است. ماده ۲۵۶ موارد عدم استحقاق را احصا کرده است: از جمله پنهان کردن عمدی ادله بی گناهی، تعمداً در مظان اتهام قرار دادن خود برای حمایت از مرتکب، ایجاد موجبات بازداشت ناروا برای خود، و هم زمانی بازداشت بابت علت قانونی دیگر. بار اثبات این استثنایها با مرجع رسیدگی (کمیسیون) است.

(۴) فرآیند رسیدگی، مهلت‌ها و مرجع صالح

مطابق ماده ۲۵۷، متقاضی باید ظرف «شش ماه از تاریخ ابلاغ رأی قطعی» درخواست خود را به «کمیسیون استانی» تقدیم کند. در صورت اعتراض به اصل استحقاق یا میزان، به موجب ماده ۲۵۸، «بیست روز» مهلت شکایت در «کمیسیون ملی» پیش‌بینی شده و رأی آن قطعی است. ماده ۲۶۱ نیز ارجاع به آیین‌نامه اجرایی داده است.

(۵) دامنه خسارات قابل جبران (ماده )

ماده ۱۴ سه دسته خسارت را می‌پذیرد: «مادی»، «معنوی» و «منافع ممکن‌الحصول» در حدود قاعده اتلاف. علاوه بر هزینه‌های مستقیم، جبران لطمه به حیثیت و آبرو و راهکارهای غیرمالی مانند درج حکم در جراید/عذرخواهی رسمی نیز ممکن است؛ البته در برخی عناوین کیفری دارای تعزیر منصوص یا دیات، محدودیت‌های خاص تبصره‌های ماده ۱۴ رعایت می‌شود.

(۶) مسئولیت دولت و حق رجوع

ماده ۲۵۹ تصریح می‌کند: «جبران خسارت موضوع ماده ۲۵۵ بر عهده دولت است». اما اگر منشأ بازداشت، رفتار مقصرانه اشخاصی مانند گزارش خلاف واقع، شهادت کذب یا تخلف قضایی باشد، دولت «پس از جبران» حق دارد طبق مقررات به مقصران رجوع کند. این نظم دو مرحله‌ای، هم پرداخت سریع به زیان‌دیده را تضمین می‌کند و هم بازدارندگی نسبت به تخلفات را تأمین می‌نماید.

(۷) سازوکار اجرا و تأمین مالی

به موجب ماده ۲۶۰، صندوقی در وزارت دادگستری برای پرداخت این خسارات پیش‌بینی شده که از بودجه عمومی تغذیه و مسئولیت اجرای آراء کمیسیون‌ها را بر عهده دارد. آیین‌نامه ۱۳۹۵/۱۰/۰۴ نیز مسیر عملی را استاندارد کرده: ثبت درخواست از طریق دفاتر خدمات الکترونیک قضایی، پیوست رأی قطعی، امکان مطالبه مدارک از مراجع، و پرداخت در مهلت‌های مقرر بدون نیاز به صدور اجرائیه مجزا.

(۸) نکات عملی برای وکلا و متقاضیان

\* مدارک ضروری: تصویر مصدق رأی قطعی برائت/منع تعقیب، گواهی مدت بازداشت و مستندات خسارات (رسید درمان، گواهی اشتغال/درآمد، نظر کارشناس).

نتیجه‌گیری

نظام جبران خسارتِ بازداشت ناروا، ستونِ حمایت از بی‌گناهان در فرایند کیفری است. تکیه قانون بر «مسئولیت مستقیم دولت» و «کمیسیون‌های تخصصی» روند دریافت خسارت را تسهیل کرده و با پیش‌بینی حق رجوع، عدالت را نسبت به مقصرانِ واقعی برقرار می‌سازد. برای بهره‌مندی مؤثر، دقت در مستندسازی، رعایت مهلت‌ها و طراحی دقیقِ خواسته‌ها ضروری است.

## منابع و مأخذ

- (۱) قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲، مواد ۱۴ و ۲۵۵ تا ۲۶۱.
- (۲) آیین‌نامه «شیوه رسیدگی و اجرای آراء کمیسیون‌های استانی و ملی جبران خسارت ناشی از بازداشت»، مصوب ۱۳۹۵/۱۰/۰۴ رئیس قوه قضائیه.
- (۳) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصول ۳۷ و ۱۷۱.
- (۴) قانون نظارت بر رفتار قضات ۱۳۹۰.
- (۵) قانون مجازات اسلامی (کتاب تعزیرات) - مواد مربوط به شهادت کذب و گزارش خلاف واقع